

“Txistu”, euskarazko lehen komiki-aldizkaria

Javier Díaz Noci

Oraindik asko falta bada ere, azken urteotan gerra aurreko kazetaritzaz eta, oro har, garai hartako aldizkarietarako buruzko ikerketak gero eta gehiago dira. Batez ere 20. eta 30. hamarkadetan -1937an Gerra Zibilak gaurdaino euskaraz idatzitako egunkari bakarra izan zen *Eguna* argitaratzeari utzi erazi zion arte euskarazko aldizkarietarako dagokienez, gure ustez kazetaritzarako buruzko ikerketak zenbait datu interesgarri emango digu. 1919-1921etik, *Zeruko Argia*, *Kaiku* eta abar sortu ziren urteetatik hain zuzen ere 1937rarte euskara hutsez idatzitako aldizkarietarako kopurua gehituz joan zen. Horietako bat Donostiako *Argia* astekaria izan zen.

1921ean Bitor Garitaonaindia apaizak, beste lagun batzuekin batera, argitaratzeari ekin zion, euskara hutsez. Arrakasta handia lortu zuen, 1936ean, Gerra hastean, desagertu zen arte. *Argia*-ren orrialdeetatik hainbat eta hainbat ekintza hasi ziren, guztiak noski euskara eta euskal kulturari estuki lotuak. Horietako bat, guk aipatuko duguna hain zuzen, *Txistu* izeneko ko-

mikia izan zen. Bide batez, hurrengo lerroetan gorago aipatu bi hamarkadetako komikigintzaz ere zerbait esango dugu. Eta baita aldizkari, komunikabide eta, oro har, kultur alorreko ekoizpen asko, euskaltzale sutsu batzuri esker, nola sortu ziren ere.

1. Lehen saiakerak

Hasieran *Txistu* euskarazko lehen komikia izan zela esan dugun arren, horrekin, lehen komiki-aldizkaria izan zela esan nahi izan dugu, aurreko urteetan euskarazko beste aldizkari batzutan zenbait istorio agertu bait zen. Adibide batzuk Jose Maria Unsainek oraintsu argitaratu duen liburuskari eskaini dizkigu¹. Bertan ikus daitekeenez, 1907ko abenduaren 7ko *Baserritarra*-n "On Kosmerentzat" izeneko istorio bat azaldu zen, dena euskaraz. Zuri-beltzeko marrazki batzuk ziren, azpiko testuekin, *didaskalia* moduan. Askotan gertatzen den bezala, egilea ezezaguna dugu.

Baina lehen istorio sorta Bilboko *Euzko-Deya*-n agertu zen. *Euzkeltzale-Bazkuna*-k 1916an sortua, lehen aroan (1916tik 1920ra), beste marrazkilari ezezagun batek Teles eta Niko umetxoen ibilaldiak kontatzen zituzten hamabi istorio argitaratu zituzten, 1918ko apirilaren 16tik urte hartako azaroaren 16ra. Komikiaren izena pertsonaia zen, *Teles* eta *Niko*. Lehena go, aldizkariaren orrialdeetan beste istorio batzuk ere agertu ziren, 1916, 1917 eta 1918an, baina ez originalak, Caran d'Ache eta atzerriko beste marrazkilari ezagun batzurenak bait ziren.

Normalean, bikotearen istorioak, lau bineta betetzen zituen, azpiko testu edo didaskalia banarekin. Hala ere, noizbehinka pertsonaien ahotik *balloon* edo *globoak* ere agertzen ziren, esate baterako 1918ko martxoaren leko eta irailaren leko istorioetan. Azpiko didaskalien euskarri txikia baino ez zen eta, oro har, ezin da esan marrazki eta *balloon*-ekin bakarrik istorioa uler zitekeenik, oraingo komikietan gertatzen den legez. Gehienetan, gainera, ez zen horrelakorik agertzen.

Teles eta *Niko* utzi baino lehen, beste datu aipagarri bat ere azalduko dugu. Aste batzuk agertu gabe pasa eta gero, 1918ko azaroan egile ezezagunak aste hartan bukatzen ez zen istorio bat marraztu zuen. *Teles* eta *Niko*, ordurarte betiko trastekerietan bakarrik ibiliak, itsasoaren hondora doaz beren ibilaldiak garatzera. Baina, adierazpenik gabe, 1918ko azaroaren 16an betiko desagertu ziren *Euzko Deya*-ren orrialdeetatik.

Gure artikulutxo honen protagonista den *Txistu* komiki-aldizkariar aritu baino lehenago, beste komiki-aldizkari batez hitzegingo dugu, aldizkari *non nato* batez hain zuzen ere. 1923ko *Argia*-n irakurtzen dugu, nola kaputxinoek "umeak euskaltzaletzeko" aldizkari bat argitaratu nahi zuten². Maiatzean Euskaltzaindiari proposatu zioten erdarazko *T.B.O.* edo *Pepito* aldizkaritxoaren antzeko *ingitxo* bat kaleratzea³:

"Zenbat eta zenbat neska-mutiko ez ditugu beren eskuetan "T.B.O." ta "Pepito" ta beste onelako ingitxoakin ikusten?" - zioen artikuluaaren egileak, Gregorio Muxikak. "Ba oraindano erdal-ingitxoak ibilli dituzten bezela, aurrera umeentzako euskal ingitxo polit bat izango dutela jakiteak nor poztuko ez du? Euskerarentzat aurrerapen aundi-aundia ez ote da umeak, beren zaletasun bizienetako baten bitartez euskaltzalezea?"

"Auxe da, ba, Aita Kaputxinoak darabilkiten asmoa ta poz-pozik zorionduaz, erbesteko ingirik politena baño politagoa izatea opa diogu "Umeentzako euskal ingitxo"ri".

Dakigunez, "Umeentzako euskal-ingitxo" hori ez zen inoiz ere agertu, urte batzuk geroago (1927tik 1934era, Unsainek dioenez), Iruñeko kaputxinoek berek argitaratutako *Zeruko Argia* aldizkarian Oterminek marraztu zituen komiki batzuk agertu baziren ere.

2. *Txistu*-ren sorrera

Esan bezala, *Txistu* zen Euskal Herriko lehen komiki-aldizkaria, euskaraz nahiz erdaraz, oso bizitza laburra izan bazuen ere. Antza denez, bere garaian ere ez zuen arrakasta handirik

lortu, gaur ezin bait dugu alerik lortu, lehen zenbakia izango zenaren azalaren adibide bat ez bada. Adibide hori, *Txistu*-ren erreferentzia grafiko bakarra, *Argia* astekarian agertu zen, 1926ko apirilaren 18an.

Komiki bat sortzeko ideia piztu zenerako, *Argia* oso finkatuta zegoen Euskal Herriko komunikabideen munduan. 1921-eko apirilaren 24ean kaleratu zen lehen zenbakia, Bitor Gari-*taonaindia*, Erramun Intzagarai, Jesus Karrera, Gregorio Muxika, Ander Artzeluz, Antonio Lizarraga eta Anbrosio Zatarainek bultzatuta. Nekazarietzako astekari honek, Gipuzkoako euskaraz idatzia, arrakasta handia lortu zuen, 7.000 ale argitaratu bait zituen askotan, eta Errepublikan, Estatutuaren aldeko kanpaina zela eta, 20.000 ale egin behar izan zituzten⁴.

Ahalik eta irakurleko handiena lortu nahirik, *Argia*-koek ezin zituzten umeak ahaztu. Aldizkaria irakurtzen zutenetan, ziuraski bazegoen haur ugari. Gainera, logikoa da pentsatzea, umeak zirela euskaraz hobeto irakurtzen zutenetakoak, heldu askok ez bait zekien ondo irakurtzen euskaraz, bereziki *Argia*-ren irakurleen artean, gehienak nekazariak zirelako. Bazegoen, beraz, irakurleko berri bat; umeentzako irakurgai batzuk sortu nahi izan zituzten *Argia*-ren arduradunek.

Lehen asmoak, aldiz, ez ziren komiki bat ateratzekoak: hasieran, *Txistu* ez zen komiki baten izena, pertsonaia batena baizik. 1926ko urtarrilaren 10etik hasten da argitaratzen *Txistu*-ren txokoa” izeneko ataltxoa, irregularki ateratzen zen zati txiki bat. Bertan, umei zenbait gauza proposatzen zitzaizkien:

“(…) Gaur, nere lanari asiera emateko”, zioen “*Txistu*”k umeen aurrean agertu zen lehen aldian, “beste izkuntzetan oso modan dagon asmaketa era bat azaldu nai dizutet. Atsegin izango zaitutela uste det (...). Euskeraz bataiatu dezagun, beintzat, asmaketa berri au (...). *Itz-nasketa* izen egoki xamarra ote dan iruditu zaigu (...). Asmaketa obekin landu ta saritxo bat edo beste etxeratu zenezake”⁵.

Esan gabe doa “*itz-nasketa*” hura gaur egungo gurutzegra-*ma* baino ez zela. Horrelako denborapasak bakarrik ez zituen asmatu gure *Txistu* misterioitsu hark; kirolak ere interesatzen omen zitzaizkion, bi txapelketa antolatu zituelako: “interetara-

ko eta pelotarako". Batez ere, pelota benetako euskal kirol barkartzat hartzen zuen, "ostikoketa [futbola] menderatu ta zapaldu dezan". Esan beharra dago *Argia*-koak ez zirela oso futboltzaleak, beraientzat kirol atzerritarra zelako, euskal gauzeekin zerikusirik ez zuena.

Komiki bat ateratzeari buruzko lehen aipamena martxoan agertu zen, erdi-ezkituko modu batez:

"Geldi egoteko erreminta txarra da gure ARGIA au. Oraintxe buruan darabilkina bazenekite...

Oraindik ez degu gauza ziur erabaki, ta egingo dan jakin arte ixilik egongo gera. Kostatu ordea (...).

Neska mutiltxoen alde izango da, batez ere. Guziok gera, ume, ordea, ta...

Ixo, ixo oraindik ez dakigu egingo dan eta.

Egiten bada, aren "txistuak" bazter guzietara eramango du poza (...)"⁷⁶.

Hurrengo hilabeteetan *Txistu* kaleratzeko asmoa argi eta garbi adierazi zuten, piskanaka-piskanaka. *Txistu* izenordea erabiltzen zuen ezezagunak adierazten du, nola Madrila joan eta han bizi ziren euskaldun batzurekin harremanetan hasi zen. Geroago jakingo dugu nor zen *Txistu*-ren bultzatzaile nagusienetariko bat (*Txistu* atala idazten zuena, agian?), Anton Alaiza arabarra. Besteak nortzuk ziren ezin izan dugu asmatu, izkuttuan geratu dira. Hala eta guztiz ere, badakigu Madrilen Arkitektura ikasten ari ziren euskaldunak zirela⁷⁷. Hasiara-hasieratik, lehenago kaputxinoek proposatu zuten bezala, umeak euskaltzaletzea zen. *Argia*-koek gustora hartzen dute zeregina, nahiz eta diru-kontuetan mesfidantza apur bat azaldu:

"Baña... baña... ¿Ta dirua? TXISTU guk nai bezelakoa jαιο ta azi dedin, bi milla arpededun bear omen dira (...). ¿Guziok arpededun, guziok TXISTU zale, guziok TXISTU 'lari ¿Bi milla? ¡Baita bost ere!"⁷⁸.

Dirua zen halako ekintza kulturaletan sortzen zen arazo nagusia, urte batzuk geroago euskal egunkariarekin gertatuko zen bezala, *Argia*-rekin zerikusi handia zuen proiektu hura... Baina hori beste kupel bateko sagardoa da. *Txistu* komikia kaleratze-

ko hurrengo pausoa laguntzaileak bilatzea zen. Apirilean ere marrazkilari, euskaltzale aberats eta irakurleen laguntza eskatzen da. Apirilerako proiektua aurreratu samar zegoen, aipaturako lehen istorioen adibidea ezezik, komiki-aldizkariaren ezaugarrien berri ematen bait digute:

“AMABOSTEAN BEIN orri berezi batzuk argitaldu nai ditu [“Argia”k] TXISTU izenagaz.

TXISTU´k zortzi orrialde izango ditu, bakoitza, neurritz, irudia baño aundixeagoa ARGIA´ren orrialde laurdenekoa izanik. Zortzi orrialde oietatik bost edo sei marrazkiz (dibujoz) bete-beteak izango dira egungo irakurri diran ipui ta edesti arrigarrienak irudiz azalduz. Besteak asmakizun edo irakurgai polit eta atsegiñez margoz egiñak, or aurrean daukazuten orren antzantzekoa izango da. ¡Gauza politagorik nai dezute! ¡Ta an irakurriko diranak!”⁹.

Salneurriak ere agertzen ziren: hogeitazentimo ale bakoitza, urteko harpidetza 5 pezeta eta Argia-ren harpidedunentzat 4,5 kostatzen zen. Eta gainera, “arpedun (suskritore) artean SARI bereziak banatuko ditu TXISTU´k”. Baina saririk handiena, euskara hedatzea: “¡Ama Euskerak laztanduko zaitu!”, agintzen zuten “Txistu”ren bultzatzaileek.

Baina harpidedunak ez omen zetozen, ez haiek nahi adina behintzat. Behar zituzten bi mila harpidedunak gehitxo ziren antza, eta komikiaren sarrera atzeratu egin zen. Ekainean *Txistu* ateratzear zegoela agintzen zuten; uztailean Oñatin eta Errearterian *Txistu* jaiotzen laguntzeko talde bana sortzen da, “bere gain artu dute alde batetik dirua bildu ta bestetik ume artean zabaltzeko lana”¹⁰. Komikiaren alde jartzen dira pertsona asko, horietako bat Xenpelar bertsolaria:

“Asko ta asko ikusten degu
iragarkia ARGIA´n
Seme polit bat nola dagoen
Orain jaio bearrian
Donostia´ko uri maitian
Eta Garibai kalian:
Pozez beterik gaude artzeko
Bistatzen zeradenian”.

Hala ere, *Txistu* argitaratu baino lehenago oraindik beste oztopo bat aurkituko zuten bidean: asmoaren sortzaile bat, Anton Alaiza esan bezala, hil egin zen 1926ko uztailearen 15ean Arabako Musitu bere jaioterrian. Euskaldunberria, "bizibearrak Madrid'era bota zuen gazte zanean"¹¹. Eusko Irakaskuntzaren alde lan egin zuen, "TXISTU gure aurtxo-aldizkingiaren asmoa bururatu zigutenetako bat zan bera, ta gogotsu lan egin ondoren, bere pozik aundienetako bat iritxi gabe, TXISTU ikusi gabe juan bear izan du".

Dirurik eza arazo nagusia zen. Behin eta berriz "euskaldun aberatsen laguntza" eskatzen zuten. Azkenean heldu zen. 1926ko uztailean bilbotar ezezagun batek dirua eman zien, "lenengo urterako amar arpide, bigarren urterako sei ta irugarren urterako iru" ordainduz. Irailean beste laguntza ekonomiko bat jaso zuten, Eusko Irakaskuntzatik bidalia, 100 pezeta "Garteiz'izendatuko dan saritan emateko"¹². Kontutan hartzekoak dira sari hartarako baldintzak:

"Umetxoak gogor irakurri ta irakurtzeaz gañera irakaspen onuratsuenak emateko egoki izango diran gaiak erabiliko dira idazki labur auctan: au da, 'gauzen irakaskizunak'edo umeai ta batez ere euskaldunai, dagozkien ezagutzak azalduaz".

Hizkuntza, idazkerari buruzko gomendioak ere ez dira falta; gipuzkera zen, *Argia*-n bezalaxe, hautatutako barietate edo ugaritasuna: istorio eta testu guztiak "Gipuzkoako euskera errez eta argian idatzi bear dira".

Urrian, azkenik, beste diru-laguntza ekonomiko bat jaso zuten, Alaiza zenaren lagunek bildua, beste 50 pezeta, bigarren sari bat, *Alaiza saria* izenekoa, eratzeko. Euskal Herriko lehen komiki-aldizkaria argitaratzeko bidea garbi zegoen antza.

3. *Txistu* agertzen da. Ezaugarriak

1927an, azkenik, aurreko urtean landutako ametsa betetzea lortu zuten eta *Txistu* eman zuten argitara. Baina, arrazoi zehatzak ez dakizkigularik, oso ale gutxi atera ziren. Ezin da esan

Argia-n agertutako eredu "Txistu"ri buruz ezagutzen dugun bakarra oso komiki ona zenik. Baina komikia bazen, *Txistu*-k komiki izateko exijitzen diren baldintza guztiak zituelako zen: testua eta marrazkiak osagai dira, beraz bata ezin da ulertu bestea begibistan eduki gabe¹³. *Balloon* edo *globo*rik ez agertu arren —hitzak binetan azpian kokatzen ziren, didaskalia moduan—, *Txistu* komiki oso bat zela diogu. Azken batean, TBO n argitaratutako istorioak ere, oso zuhurrak izaten ziren *globo*ak erabiltzean, umeek agian ulertuko ez zituztelakoan.

Txistu-ren testua ere oso xehea zen: ipuitxo moduko bat baino ez zen, azkeneko moraleja edo ikasgai eta guzti, kanpoko kontalari batek kontatua. Pertsonaia antropomorfoak agertzen ziren, untxiak. Horietako bat —umeen pertsonifikatzea, alegia, komikietan adituek animal-strip izendatzen duten moduan— txalupa batean itsasoratzen da, amaren aholkuak entzun gabe. Larrialdi baten ondoren, hirugarren pertsonaia azaltzen zen, dordoka bat, ume-untzia salbatu eta amaren besoetara itzultzen zuena. "Amaren esana egin", dio egile ezezagunak istorioaren amaieran.

Ikuspuntua ere oso ohizkoa da: istorioan zehar kanpoko ikuspuntu bakar batetik begiratzen dugu gertatutakoa, eta inoiz ez pertsonaia batengandik edo eta beste ikuspuntu batetik. Esandakoak, berriz, ez du inola ere esan nahi *Txistu* mesprezatu behar dugunik. Ez dago Ameriketako komikiekin konparatzerik, noski, baina Espainiako komikiak oso antzekoak ziren. Azken finean, sortzaileen helburua euskara hedatzea zen, batik bat.

Hala eta guztiz ere, honek erakusten digu zer nolako interesa zuten komikietan euskara-munduan mugitzen zirenek, euskara bera bultzatzeko tresna ezin hobetzat hartzen zituztelako noski. Aspaldidanik, pauso zuhurrak emanez, euskarazko komunikabideek *mass-media* bihurtzeko pauso zuhurrak emanak zituzten.

Euskararenganako maitasuna piztu nahi zuten, baina hori bakarrik: beste lurraldeetako komikietan bezala, seguruenik mezu ideologikoak ere igortzen ziren, *Argia*-ren ideologia, hiru ardatzetan oinarritua: Fedea, Nekazaritza, Euskara. Ikusi dugu nola azpimarratu zuten "irakaspen onuratsuak" horniturik agertu behar zuela *Txistu*-k. Nolabait ere, asmo didaktiko bat bazuten.

Eta, garai hartako Europako beste komiki gehienen antzera (eta Estatu Batuetakoetan ez bezala) *Txistu* umeei zuzendu zieten.

Urte haietan ere agertu ziren Espainian eta Europan komiki anitz: gogora dezagun, adibidez, *Tintin* famatua, Hergék egina, 1929an hasi zela argitaratzen *Le Vingtième Siècle* aldizkari belgiar katolikoaren *Le Petit Vingtième* umecentzako gehigarrian; eta badakigu *Argia*-koek, eta Errepublikan abertzaletasunaren alde lan egin zuten apaiz sindikalistek (Antonio Elortzak "sacerdotes propagandistas" deitzen zituenak), Belgikako ekintzak eredutzat zituztela. Guzti honekin esan nahi dugu Euskal Herriko koinzidenzia kultural, politiko eta sindikala, besteak beste eta kazetaritza/komikigintza barne, ez zela fenomeno isolatu bat izan, Europako beste lurraldeetan gertatzen zenari begira bait zegoen. *Txistu*-ren sorrera Europa eta Ameriketako komikigintzan kokatzeko asmoz, Espainian erreferentziarik handienak, dudarik gabe, Estatutik bait zetozen, batez ere bi komiki argitaratzen zirela, gogoratuko dugu *T.B.O.*, Buigas argitaletxeak 1917tik kaleratzen zuena, eta Pulgarcito, Barcelonako Bruguerak argitara emana. Katalunian ere komiki-aldizkari batzuk argitaratzen ziren, *En Patufet* ospetsuena izanik. Primo de Riveraren Diktadurapean Espainiako komikigintza bere gailurrera heldu zen¹⁴. Ameriketako komiki ezagunak ere garai hartan hasi ziren, hala nola *Thimble Theatre* (Popeye marinelaren ibilaldiak kontatzen dituena) eta *Snuffy Smith* 1919an, *Felix the Cat* 1923an, *Little Orphan Annie* 1924ean eta *Tarzan* 1929an. Walt Disney-ren *Mickey Mouse*, komiki pertsonaiarik ezagunetarikoa bat, 1930ean sortu zen, *Txistu* baino hiru urte geroago, alegia. Orokorrean, beldurrik gabe esan dezakegu garai hartan komunikabide guztiek egundoko garaipena ezagutu zutela Ameriketara eta Europa osoan. Beraz, komiki bat ateratzeko momentu egokia zen.

4. Azken ahaleginak

Txistu-ren sortzaileen adoreak nekaezina zirudien. Beti euskararenganako maitasuna pizteko asmoz, *Argia*-koak saiatu ziren 1932an *Txistu* birsortzen, urte haiek lehengoak baino aproposagoak zirelakoan. Alferrik, *Txistu* ez bait zen berriro

argitara irten. 1935ean beste euskaltzale sutsu batek, Isaak Lopez Mendizabal tolosarrak, *Poxpolin* izeneko komikia argitaratzeari ekin zion, hau ere euskara hutsez. Zailtasun ekonomikoak zirela medio, urte berean desagertzeko zorian egon omen zen. *Argia*-koek irmoki laguntzen saiatu ziren L. Mendizabalen komikia, *Txistu*-rekin gertatua gogoan. 1935eko irailetik abendurarte atera gabe egon zen *Poxpolin*, baina urtearen amaieran Gipuzko-Buru Batzarraren diru-laguntzaz burua altxatu zuen. Denbora gutxirako, ordea, 1936ko Gerra heldu bezain pronto desagertu bait zen, euskarazko beste aldizkari guztiekin batera, Euskal Herriko komiki hau ere.

J. D. N.

-
- ¹ Unsain, José M^a: *Antecedentes del comic en Euskadi*, Ttartalo argitaletxea, Donostia, 1989.
- ² *Argia* 261, 1 or. 1926ko apirilaren 18.
- ³ T.B.O.: Espainiako komikirik famatuena, gazteleraz komiki-aldizkarietara izena eman ziena, 1917an hasi zen kaleratzen. Ez dugu *Pepito* izeneko komikirik ezagutzen, eta ziur aski *Pulgarcito*-z ari ziren, 1923an sortua (Gasca, Luis: *Los comics en España*, Lumen, Barcelona, 1969).
- ⁴ Irure, Jose M^a: "Garitaonaindia'tar Bitor jauna. Bere bizitza", in: *Euskal-Esnalea*, 318. zk., 121 or.; *Argia* 657, 2 or. 1933ko azaroaren 5.
- ⁵ *Argia* 247, 1 or., urtarrilaren 10, 1926.
- ⁶ Jeme (Gregorio Muxika): "Zer ote da?", in: *Argia* 2555, 1 or, 1926ko martxoaren 7koa.
- ⁷ XX: "Guziok txistulari", in: *Argia* 261, 1 or., apirilaren 18, 1926.
- ⁸ Idem.
- ⁹ *Argia* 261, 1 or., apirilaren 18, 1926.
- ¹⁰ *Argia* 272, 2 or., uztailaren 4, 1926.
- ¹¹ *Argia* 278, 2 or., abuztuaren 15, 1926.
- ¹² *Argia* 284, 1 or., irailaren 26, 1926.
- ¹³ "Definimos los comics como estructura narrativa formada por la secuencia progresiva de pictogramas, en los cuales pueden integrarse elementos de escritura fonética. El pictograma constituye históricamente la forma más primitiva de escritura y se define como un conjunto de signos icónicos que representan gráficamente el objeto u objetos que se trata de designar". Gubern, Román: *El lenguaje de los comics*, Ed. Península, Barcelona, 105 or., 1972
- ¹⁴ Martín, Antonio: *Historia del comic español: 1875-1939*, Gustavo Gili, Barcelona, 1978.